



## رشد از دیدگاه اسلام

فیروزه فلاح، مهسا رضوی، بهاره خلیل زاده

اسلام به عنوان دینی الهی و یک مکتب پیش رو، قبل از روان شناسان، برای انسان مراحل رشد و تکامل قائل شده بود؛ مراحلی که او را به هدف خلقتش که همان خداگونه شدن و انسان کامل است، می‌رساند. آن چه در اسلام برای انسان مطرح شده است، در قالب دستورها و سفارش‌هایی است که راه و رسم زندگی را آموزش می‌دهد و انسان را تربیت می‌کند.

### مراحل رشد پس از تولد

اسلام دوران رشد را بعد از تولد به سه مرحله تقسیم می‌کند که تا ۲۱ سالگی به طول می‌انجامد. پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «کودک در هفت سال اول سید و آقا؛ در هفت سال دوم مطیع و فرمان‌بردار و در هفت سال سوم وزیر و مشاور است» [حرعاملی، ۱۳۶۷، ج ۱۵: ۱۲۴].

امام صادق (ع) می‌فرماید: «کودک هفت سال بازی کند، در هفت سال دوم خواندن و نوشتن و در هفت سال سوم حلال و حرام را بیاموزد» [کلینی، ج ۶: ۴۷]. و همچنین امیرالمؤمنین (ع) می‌فرماید: «فرزندت در هفت سال اول همانند ریحان و گل خوش بو است، در هفت سال دوم خدمت‌گزار و مطیع تو و در هفت سال سوم دشمن یا دوست تو باشد» [شرح ابن ابی الحدید، ج ۲۰: ۳۴۳].

### مراحل رشد از دیدگاه اسلام

از نگاه اسلام، انسان موجودی در حال رشد است. دوران زندگی او مرحله‌های فراوانی دارد. اسلام، آغاز رشد را قبل از تولد می‌داند. چنان چه قرآن کریم در سوره غافر، آیه ۶۷ می‌فرماید: «همانا آدمی را از گل خالص آفریدیم. پس آن گاه او را نطفه گردانیدیم و در جای استوار قرار دادیم. آن گاه نطفه را علقه و علقه را مضغه و باز آن مضغه را استخوان گردانیدیم. سپس بر استخوان‌ها گوشت پوشانیدیم. از آن پس، او را به صورت خلقی دیگر به وجود آوردیم (دمیدن روح). آفرین بر قدرت کامل بهترین آفریننده». اسلام دستورهای فراوان تربیتی در خصوص دوران جنینی انسان دارد که مادران را به رعایت آن‌ها توصیه می‌کند.

## دوره سوم: مشورت و وزرات

از ویژگی‌های این دوره، همراهی و مشورت پدر و مادر با فرزند است. در واقع می‌توان گفت، این دوره با مشکلات بلوغ و پذیرش تکلیف و مسئولیت همراه است. نوجوان و جوان می‌تواند در عین حال که دوست آن‌ها در خانواده است، مشاور و دستیار آن‌ها نیز باشد.

در این مرحله لازم است که پدر و مادر شرایط مشارکت فرزندان در تصمیم‌گیری‌ها را فراهم سازند. در غیر این صورت، ممکن است آن‌ها در مقابل خانواده قرار گیرند و با آن مخالفت کنند.

## مسئولیت خانواده از نگاه اسلام

از دیدگاه اسلام، پدر و مادر وظایف سنگینی را در تربیت کودک و نوجوان بر عهده دارند که جزو حقوق مسلم برای کودکان محسوب می‌شود. فراهم کردن فضای تربیتی مناسب، به منظور رشد و آمادگی برای پذیرش نقش‌های اجتماعی آینده، در درجه اول بر عهده خانواده است.

از جمله حقوقی را که اسلام تحت عنوان وظیفه برای خانواده تعریف می‌کند، در فرمایش امام سجاد(ع) می‌توان دید. امام (ع) می‌فرماید: «حق کودک تو بر تو این است که بدانی وجود او از توسل و بد و خوب او در این دنیا به تو ارتباط پیدا می‌کند و باید بدانی که در سرپرستی او مسئولیت داری» [مکارم الاخلاق: ۲۴۳]. و نیز می‌فرماید: «با فرزندت چنان رفتار کن که اثر نیکوی تربیت تو مایه زیبایی وجدان اجتماعی او شود، یا این که او را چنان تربیت کن که بتواند در کارهای گوناگون زندگی با عزت و آبرومندی زندگی کند» [همان، ۲۴۳].

اسلام در سراسر دوره کودکی و نوجوانی، سفارش‌های تربیتی بسیاری را مدنظر دارد. از جمله امام رضا(ع) می‌فرماید: «فرزند خود را به بهترین اسم و کنیه نام‌گذاری کن» [مجلسی، ۱۳۶۲، ج ۴: ۱۴ و ۵]. و پیامبر(ص) می‌فرمودند: «به کودکان خود محبت کنید و نسبت به آن‌ها مهربان باشید و هنگامی که به آن‌ها وعده دادید، به وعده خود عمل کنید» [حرعاملی، ۱۳۶۷، ج ۵: ۱۲۶].

مجموعه سفارش‌های مطرح شده نشان می‌دهد که اسلام، توجه به کودکان و نوجوانان و ایجاد فضای مناسب جهت رشد آن‌ها را نه تنها سفارشی اخلاقی،

با توجه به حدیث‌های روایت شده از سوی معصومان، می‌توان دوران رشد را به سه مرحله هفت ساله تقسیم کرد:

۱. دوره اول سیادت و سروری. ۲. دوره اطاعت و فرمان‌برداری. ۳. دوره مشورت و وزارت.

## ۱. دوره اول: سیادت و سروری

به نظر می‌رسد، اسلام توجه ویژه‌ای به مرحله‌های رشد به ویژه در دوران کودکی دارد. اطلاق «آقا و سرور» به کودک و تعبیر «گل و ریحان» از او نشان می‌دهد که تا چه حد، دوران کودکی از ظرافت و حساسیت برخوردار است.

دورانی که بازی، محبت، مراقبت از او و آزادی باید همراه شود تا او بتواند رشد جسمی و روحی لازم را به دست آورد.

اسلام به عنوان کامل‌ترین دین الهی، نگرشی فوق‌العاده موقر نسبت به کودکان دارد و شرایطی را که برای رشد او مناسب است، در قالب تعالیم دینی مطرح می‌سازد. برای مثال پیامبر اکرم(ص) می‌فرماید: «هر کس نزد او کودکی است، در برخورد با او باید کودکانه رفتار کند» [مجلسی، ۱۳۶۲، ج ۲۳: ۱۱۴].

## دوره دوم: اطاعت و فرمان‌برداری

از ویژگی‌های این دوره، اطاعت، تعلیم و تأدیب است. برخلاف دوره قبل که اسلام به آزادی مطلق برای رشد کودک توصیه می‌کند. در این دوره سفارش می‌کند شرایط تعلیم و آموزش برای او فراهم شود. این دوره در ادامه سن کودکی و آغاز نوجوانی است که بهترین فرصت را برای آموزش در اختیار می‌گذارد. چنانچه امام صادق(ع) تأکید بر خواندن و نوشتن در هفت سال دوم تأکید دارند و پیامبر(ص) نیز می‌فرماید: «به فرزندان احترام کنید و با آداب و روش‌های پسندیده با آن‌ها رفتار کنید».

اما در مورد تأدیب نیز اسلام شرایطی را مطرح می‌سازد که آن را به فرصتی آموزشی - تربیتی تبدیل می‌کند.

امام علی(ع) می‌فرماید: «آداب و رسوم زمان خود را با فشار و زور به فرزندان خویش تحمیل نکنید، زیرا آنان برای زمانی غیر از زمان شما آفریده شده‌اند».

و در خصوص تنبیه می‌فرماید: «عاقل به وسیله ادب پند می‌پذیرد و این چهارپایانند که جز با زدن تربیت نمی‌شوند».

نیکویی به کودکان  
ابراهیم بن ادهم - رحمه الله -  
گوید، وهب بن منبه می‌گفت:  
در یکی از کتاب‌ها خواندم که  
مؤمنی (ع) گفت: پروردگارا،  
کدام یک از اعمال را دوست تر  
داری؟ خدای فرمود: نیکویی  
کردن به کودکان را. زیرا آن‌ها  
ثمره روزی من‌اند. چون بمیرند  
آنان را وارد بهشت می‌سازم

بلکه یک ضرورت تلقی می‌کند، زیرا کودک و نوجوان در شرایطی نیستند که خودشان به تنهایی قادر باشند اوضاع را به نفع خود تغییر دهند.

### نوجوان و جوان از دیدگاه اسلام

همان‌طور که گفته شد، بحث حقوق جوان و نوجوان از دیدگاه اسلام با توصیه‌های اخلاقی توسط پیامبر (ص) و معصومین (ع) آمیخته شده است. از نگاه آن‌ها جوان به عنوان عنصر فعال و حساس در جامعه مطرح است که حقوق و وظایفی دارد و سایرین موظف به رعایت آن هستند.

### انس و الفت با جوان

پیامبر (ص) درباره ویژگی‌های روحی و روانی جوان می‌فرماید: «درباره جوانان به خیر و نیکی سفارش می‌کنم، چرا که قلب آنان رقیق و مهربان است». امام صادق (ع) می‌فرماید: «خدا پیامرزد کسی را که به فرزندش در نیکی و نیکوکاری یاری کند». راوی از امام (ع) پرسید چگونه؟ امام (ع) فرمودند: «آن‌چه فرزند در توان داشته و انجام داده است، بپذیرد و از آن‌چه توانایی نداشته است درگذرد و او را به گناه و معصیت وادارد و با مدارا و برخورد سنجیده با او رفتار کند».

در جای دیگر پیامبر (ص) می‌فرماید: «رحمت الهی شامل حال بنده‌ای باشد که فرزندش را با نیکی و احسان به او، هم‌خو شدن با او و آموزش علم و ادب، بر انجام دادن خوبی‌ها یاری کند».

یکی از حقوق جوانان این است که والدین و مربیان با او مأنوس شوند تا او بتواند مشکلات خود را در سایه دوستی مطرح کند.

امام علی (ع) می‌فرماید: «دل‌های مردم وحشی است، پس هر که با آن‌ها الفت گیرد، به سویش روی می‌آورد».

پس دوستی، زمینه طرح مشکلات و حل آن‌ها را فراهم می‌سازد.

### مدارا با جوان

مدارا با دیگران از رفتارهای اخلاقی است که در سنت پیامبر (ص) بر آن بسیار تأکید و به خصوص در مورد جوانان سفارش شده است.

پیامبر (ص) می‌فرماید: «آن‌چه در توان فرزند بوده است قبول کند و از آن‌چه بر او مشکل بوده است، درگذرد و او را به گناه وادارد و با او مدارا کند».

امام علی (ع) فرموده‌اند: «هرگاه جوانی را بازخواست کردی، مقداری از گناهان او را نادیده بگیر تا مؤاخذه تو، او را به طغیان و لجابت وادار نکند».

در جای دیگر می‌فرماید: «از تکرار عتاب و سرزنش دوری کن، زیرا سبب واداشتن به گناه می‌شود و ملامت را بی‌اثر می‌کند».

### ارزش نهادن به شایستگی‌های جوانان

جوان می‌خواهد که شخصیت و توانمندی‌هایش را ارج بنهند و از توانایی‌هایش غفلت نشود.

امام علی (ع) می‌فرماید: «بزرگی شأن مایه فضیلت و شایستگی مایه بزرگی است».

به همین دلیل اسلام تأکید می‌کند که به نظر جوانان توجه کنید و با مشورت کردن با آن‌ها، به آن‌ها ارزش بدهید و مسئولیت‌پذیرشان کنید. چنان‌چه در حدیث آمده است: «جوان عضوی از خانواده و در مقام وزیر و معاون برای والدین است و تا هفت سال سرور، هفت سال دیگر فرمان‌بر و هفت سال بعد وزیر و معاون است».

### جوان و حق نظارت و حفاظت او

از وظایف مهم افراد جامعه اسلامی، توجه به فضای تربیتی او و مراقبت از آن‌هاست.

امام صادق (ع) می‌فرماید: «جوانان را از گمراهان و تندروهای اعتقادی بیم دهید تا آن‌ها را فاسد نکنند».

با توجه به آن‌چه که مطرح شد، می‌توان نتیجه گرفت که حق تعلیم و تربیت و تکامل معنوی، از حقوق اولیه و از مصادیق حقوق طبیعی انسان محسوب می‌شود که اسلام به خوبی و به طور جامع بر آن تأکید ورزیده و حقوق فردی - اجتماعی کودک، جوان و نوجوان را در قالب نظام تربیتی مطرح کرده است.

### منابع

۱. آداب تعلیم و تعلم در اسلام، شهید ثانی، ترجمه سید محمدباقر حجتی، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۲. الحدیث (روایات تربیتی)، مرتضی فرید، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۳. اصول کافی، محمد یعقوب کلینی، ترجمه سید جواد مصطفوی.
۴. بحار الانوار، محمدباقر مجلسی.
۵. تعلیم و تربیت در اسلام، استاد شهید مرتضی مطهری، انتشارات الزهراء.
۶. غرر الحکم و درر الکلم، ترجمه محمدعلی انصاری.
۷. نهج البلاغه، نامه امام علی به فرزندش.
۸. وسائل الشیعه، محمد بن الحسن حر عاملی.